

दक्षिण भारत : पल्लवः

इ.स.वी सनाच्या ३२५ मध्ये दक्षिणभारतात चालुक्याप्रमाणेच एका महत्वाच्या सत्तेचा उल्लेख केला जातो ती सत्ता म्हणजे 'पल्लव'. पल्लवांना कांचीचे पल्लव असेच म्हणतात. या घराण्यासंबंधी फारशी माहिती उपलब्ध नाही. आणि उपलब्ध माहितीबाबतही इतिहासकारांच्यामध्ये ममतभिन्नता आहे. पल्लवांची सत्ता सातवाहनांच्या काळात पुढे आली. पल्लव सातवाहनांच्या पदरी होते. सातवाहनाच्या -हासानंतर ते पुढे आले आहेत. त्यांनी कांचीला सत्ता स्थापन केली. विविध शिलालेख, ताम्रपट, नाणी, प्राचीन पुरातत्वीय अवशेष, तमिळभाषेतील वाङ्मय, सत्संगचे प्रवासवर्णन यावरून पल्लव घराण्याचा इतिहास मांडता येतो. पाश्चिमात्य अभ्यासकांनी पल्लव या शब्दाचा अर्थ पार्शियनाशी लावला. तर काहींनी सिलोनशी संबंध जोडला. डॉ. के. पी. जयस्वाल यांच्यामते हे राजघराणे म्हणजे वाकाटकाच्याच सत्तेचा भाग असावा' नंतरच्या काळात यातील एखाद्याने काचीला आपली सत्ता स्थापन केली असावी. विष्णुगोप हा पल्लव राजा समुद्रगुप्ताच्या समकालीन होता. समुद्रगुप्ताने त्याचा लाभ केल्याचा उल्लेख अलहाबाद प्रशस्तीमध्ये आढळतो. तो इ.स. ३५० ते इ.स. ३७५ दरम्यान सत्तेवर असावा. पल्लुवांचा आणखीन एक महत्वाचा राजा म्हणजे सिंहविष्णू किंवा अवंनीसिंह तो इ.स. ५७५ मध्ये पल्लवांच्या गादीवर बसला.

१. सिंहविष्णू (इ.स. ५७५ ते इ.स. ६००)

सिंहविष्णू या पल्लव राजापासून पल्लव घराण्याची माहिती क्रमवारपणे पहावयास मिळते. यालाच प घराण्याचा संस्थापक मानले जाते. याने चोल राजाचा पराभव करून कृष्णेपासून कावेरीपर्यंत सत्तेचा विस्तार केला. 'भारवी' हा थोर संस्कृत कवी त्याच्या दरबारात होता. सिंहविष्णूने सिलोन आणि तीन तमिळ राजांचा पराभव केला होता असा उल्लेख आढळतो.

२. पहिला महेंद्रवर्मन (इ.स. ६०० ते इ.स. ६३०)

हा सिंहविष्णूचा मुलगा असून पल्लवांचा सर्वात पराक्रमी राजा होता तो स्वतः विद्वान असून संस्कृतमध्ये पारंगत होता. तसाच तो युद्धकलेतही निपूण होता. त्याने संगीतावरती एक स्वतंत्र ग्रंथरचनाही केली आहे. अखंड शिळेतून मंदिर खोदण्याची कला यानेच सुरू केली. याच्या काळात त्रिचिनापल्ली, चिंगलपूर, अर्काट या भागात अनेक मंदिरे उभारली. याच काळात पल्लव व चालुक्य यांचा बारबार संघर्ष झाल्याचे व पुलकेशी दुसरा याने महेंद्रवर्मन पहिला याचा अनेकवेळा पराभव केल्याची माहिती मिळते. त्यामुळे महेंद्रवर्मनाने उत्तरेकडे सत्तेचा विस्तार न करता दक्षिणेकडे आपल्या सत्तेचा विस्तार केला. सुरूवातीला तो जैन धर्मिय होता. नंतर तो शिवभक्त झाला तो शैवपंथी बनला.

३. पहिला नरसिंहवर्मन (इ.स. ६३० ते इ.स. ६६८)

पहिला महेंद्रवर्मनाचा ज्येष्ठ मुलगा म्हणजे पहिला नरसिंहवर्मन पल्लव घराण्यातील पराक्रमी राजा. याने आपली सत्ता व प्रतिष्ठा वृद्धीगंत केली. दुसरा पुलकेशीच्या बदामी राज्यावर आक्रमण केले. यामध्ये पुलकेशी मारला गेला. याशिवाय नरसिंहवर्मनने चोल, केरळ या राज्यांचा पराभव केला. सिलोनवरती आक्रमण करून तोही प्रदेश त्याने जिंकल्याची माहिती मिळते. चीनी प्रवासी ह्युएनत्संग याने नरसिंहवर्मनच्या राज्यास भेट दिली. त्याच्या प्रवासवर्णनात नरसिंहवर्मनबाबत माहिती मिळते. नरसिंहवर्मनाने नेक बौद्ध, जैन व वैदिक धर्माची मंदिरे बांधली. त्याने पल्लव सत्तेला प्रगतीच्या शिखरावरती पोहचवले.

४. दुसरा महेंद्रवर्मन (इ.स. ६६८ ते इ.स. ६७०)

हा पल्लव राजा फक्त दोनच वर्षे सत्तेवरती होता. याच्या काळात घडलेली महत्वाची घटना म्हणजे चालुक्य राजा पहिला विक्रमादित्य याचा त्याने केलेला पराभव ही होय. कारण नरसिंहवर्मनानंतर हळूहळू व सत्ता संघर्षात ओढली गेली. चालुक्य पल्लव संघर्ष तीव्र बनत गेल्याचे दिसते.

५. पहिला परमेश्वरन (इ.स. ६७० ते इ.स. ६९५)

हा दुसरा महेंद्रवर्मन या राजाचा मुलगा. याच्या काळातही चालुक्य पल्लव संघर्ष चालूच होता. चालुक्यराजा विक्रमादित्याने पल्लवांवरती आक्रमण करून परमेश्वरन याला पळवून लावले. पुढे राज्याबाहेर निराश्रित झालेल्या पहिल्या परमेश्वराने सैन्यांची जुळवाजुळव केली आणि पुन्हा चालुक्यावरती आक्रमण केले. यावेळी परमेश्वरनचा विजय झाला. हा शिवभक्त असल्याने त्याने काची येथे शिवाचे मंदिर बांधले असल्याचे दिसते.

६. दुसरा नरसिंहवर्मन (इ.स. ६९५ ते इ.स. ७२२)

हा पहिल्या परमेश्वरन या राजाचा मुलगा पल्लवांच्या गादीवरती इ.स. ६९५ मध्ये आला. त्याने जवळजवळ २७ वर्षे राज्य केले. याच्या काळात पल्लव व चालुक्य यांच्यामधील सततचा संघर्ष काहीकाळ थांबला होता. म्हणून । याची कारकिर्द ही शांतता व भरभराटीची

झाली. त्यामुळे द्रविडीशिल्पकला वैभवास पोहोचली. त्याने बाधलेले कांची येथील कैलासनाथाचे मंदिर आणि पनमलाई येथील शिवमंदिर द्राविडी शिल्पकलेची उत्तम नमुने आहेत. याने व्यापाराकडे लक्ष दिले. सागरी व्यापार वाढविला. चीनशी सलोख्याचे संबंध निर्माण करण्यासाठी आपला एक खास दूत चीनला पाठवला. चीनी सत्तेनेसुद्धा त्याचा मोठा गौरव केला.

७. दुसरा परमेश्वरन : (इ.स. ७२२ ते इ.स. ७३०)

दुसरा नरसिंहवर्मन या राजाचा हा मुलगा होय. याला एकूण आठ वर्षे राजसत्ता उपभोगावयास मिळाली. याच्या काळात पल्लव-चालुक्य संघर्ष पुन्हा सुरू झाला. चालुक्य राजा दुसरा विक्रमादित्याने पल्लवांची राजधानी कांची वरती तीनवेळा हल्ला केला. दुसऱ्या परमेश्वरनचा पराभव केला. शेवटी चालुक्यराजांना मोठी खंडणी देऊन चालुक्यांशी तह केला. तेव्हा विक्रमादित्याने माघार घेतली..

८. दुसरा नंदिवर्मन : (इ.स. ७३० ते इ.स. ८००)

दुसरा परमेश्वरन याला मूल न झाल्यामुळे दुसरा नंदिवर्मन याला वयाच्या १२ व्या वर्षी पल्लवांच्या गादीवरती बसविण्यात आले. याने जवळजवळ ७० वर्षे पल्लव राजगादी सांभाळली. त्याच्या या प्रदीर्घ काळामध्ये अनेक महत्वपूर्ण घटना घडल्या. सुरवातीलाच चित्रमय याने गादीचा तोतया वारसदार म्हणून पांड्य व चेर या राजांच्या मदतीने नंदिवर्मन या अल्पवयीन वारसदारावरती हल्ला केला व नंदिग्राम येथे त्याला पकडले. मात्र पल्लवांचा सेनापती उदयचंद्र याने आपल्या वारसदाराला चित्रमयकडून सोडवून घेतले आणि चित्रमयचा शिरच्छेद केला. याच बरोबर कैलासनाथ मंदिरातून लूट केलेल्या सर्व मौल्यवान वस्तु मंदिराला परत केल्या, इ.स. ७५० मध्ये राष्ट्रकुट राजा दंतिदुर्ग याने काचीवर हल्ला करून पल्लवांचा पराभव केला. मात्र दंतिदुर्गाने आपली कन्या देवा हीचा नंदिवर्मनाशी विवाह लावून वैवाहीक संबंध निर्माण केले. दुसऱ्या नंदिवर्मनाने इ.स. ७६० मध्ये गंगाराजा श्रीपुरुष याचा पराभव करून त्याच्याकडून मोठी खंडणी वसूल केली. त्याचबरोबर पांड्य राजाच्या सत्तेला आळा घालण्यासाठी पांड्यसत्तेवर आक्रमण केले. मात्र नंदिवर्धनच्या सैन्यात फूट पडली परिणामी नंदिवर्मनचा पराभव झाला. नंदिवर्मनाला शत्रूशी झालेल्या लढायात फार मोठा पराक्रम गाजविला आला नाही. मात्र दीर्घकाळ पल्लवांची सत्ता ताब्यातून जाऊ दिली नाही हा राजा विष्णुभक्त होता. त्याने कांची येथे वैकुठ-पेरूमल मंदिर बांधले. तो कलाप्रेमी होता. उत्तम साहित्यकृतीची निर्मितीही याच्या काळात झाली. याच्या काळात थोर वैष्णव सत तिरूमगाई होऊन गेला.

९. शेवटचे पल्लव राजे (इ.स. ८०० ते ८९७) :

नंदीवर्मननंतर त्याचा मुलगा दंतिवर्मन गादीवरती आला. त्यानंतर तिसरा नंदिवर्धन, नृपतुंगवर्मन, अपराजिवर्मन असे पल्लव राजे सत्तेवरती आले. इ.स. ८९७ मध्ये अपराजिवर्मन या शेवटच्या पल्लव राजावरती चोल राजा पहिला आदित्या याने हल्ला करून त्याचा प्रदेश जिंकून घेतला.

अशारितीने दक्षिण भारताच्या राजकीय पटकावरून पल्लवांची सत्ता नष्ट झाली. यानंतर बोलांनी पल्लवाची जागा घेतली.

पल्लवकालीन प्रशासन आणि सांस्कृतिक प्रगती :

राज्यव्यवस्था :

पल्लव राज्यव्यवस्थेतही परंपरेने राजसत्ताक पद्धती अस्तित्वात होती. राजाच्या मोठ्या मुलास वंशपरंपरेने सत्तेचा प्रमुख बनता येत असे. अनियंत्रित राजेशाही अस्तित्वात होती. परंतु पल्लव राजे अनियंत्रित नव्हते तर न्याय आणि धर्माला मान्य असणारा राज्यकारभार ते करत होते. 'धर्ममहाराजा' 'धर्ममहाराजधिराजा' अशा बिरुदावल्या त्यांनी लावल्या होत्या. पल्लव राजे विद्वान व सुसंस्कृत होते. राज्यकारभाराच्या सोयीसाठी मंत्रीमंडळाची नियुक्ती त्यांनी केली. पल्लव राजांनी शिक्षण घेतल्याची माहिती विविध शिलालेखातून मिळते. राजपुत्रास मनुस्मृती, पुराणे, रामायण, महाभारत, राज्यशास्त्र या विषयाचे चांगले ज्ञान अवगत होते. तसेच राजाला सर्वशास्त्रे अवगत होती.

प्रशाकीय विभाग :

पल्लव राजे आपल्या राज्याची विभागणी 'राष्ट्र' अशा प्रकारात करित असत. प्रत्येक राष्ट्रावरती 'व्याप्रित' (राज्यपाल) ची निमणूक केली जात होती. प्रत्येक राष्ट्राची एक स्वतंत्र राजधानी होती. राष्ट्राची विभागणी 'भोग' किंवा 'विषय' (जिल्हा) मध्ये केली जात असे. 'भोग' ची विभागणी ग्राममध्ये केली जात असे. ग्रामाचा कारभार ग्रामसभा पहात असे. गावातील उद्याने, मंदिरे, पाणवठे, तलाव यांचे काम पहाण्यासाठी 'सभा' अनेक समित्यांची नियुक्ती करित असे. लागवडीखालील जमिन व नापीक जमीन याची व्यवस्थित नोंद पल्लव प्रशासनाने ठेवलेली आहे.

सैन्यव्यवस्था : ह्यूनत्संगच्या प्रवासवर्णनानुसार पल्लवांनी सैन्यव्यवस्थेकडे विशेष लक्ष दिले होते. त्यांनी पायदळ व घोडद काळजीपूर्वक ठेवले होते. त्यांना युद्धशास्त्राचे पुरेपूर ज्ञान होते व त्याचे आचरणही केले जात होते.

समाज

पल्लवकालीन समाजरचनेवरती उत्तरभारतील आर्यांच्या समाजरचनेचा प्रभाव होता. पुरोहित व क्षत्रियांचे समाजावरती वर्चस्व होते. या दोन वर्गांला राजाकडून दान व बक्षिसे मिळत असत. यांच्यानंतर शेती करणारी शेतकरी समाज होता आणि शेवटचा वर्ग म्हणजे कारागिर, शेतमजूर हा होय. समाजामध्ये धर्मबाह्य वर्तन करणाऱ्यास राजा कठोर शिक्षा करित असे. ब्राह्मणांना समाजातील उच्चदर्जाचे स्थान होते. बाह्यणांचा देव लोकांशी संपर्क असतो अशी अंधश्रद्धा त्याकाळी रूढ झाली होती. वर्णव्यवस्थेचे अस्तित्व मोठ्या प्रमाणात होते. मृत जनाबारे ओढणे, झाडलोट, साफसफाई ही कामे समाजातील 'शूद्र' या वर्गाकडे होती. अस्पृश्यता प्र होती. शेतकऱ्यांकडून करांची वसूली करणे आणि गुन्हेगारांना सजा देण्याचे काम राजाचे अधिकारी गावोगावी फिरून करित असत. इ.स. ४. थ्या शतकात ब्राह्मणांच्या १८ प्रकारच्या मागण्यांनाही शेतकऱ्यांना तोंड द्यावी लागे.

धार्मिक परिस्थिती :

पल्लव राजे शैव व वैष्णव पंथीय होते. काही राजे जैनधर्मिय होते. त्यानी जैन मंदिराना देणग्या दिल्याचे आढळते. या काळात वैदिक धर्माचे पुनरुज्जीवन होऊन धार्मिक क्रांती झाली. जैन व बौद्ध धर्म तुलनेने खूप मागे पडले. बौद्ध धर्माला उतरती कळा लागली. मात्र पल्लवराजांच्या पदरी 'धर्मपाल' हा बौद्ध धर्म शिक्षक वास्तव्यास होता. पल्लव राजांनी शैवपंथीय व वैष्णव पंथिय अनेक प्रसिद्ध मंदिराची रचना केली आहे ती मंदिरे आजही सुस्थितीत आहेत.

वास्तुशिल्प व मूर्तिकलेचा विकास :

पल्लवांच्या काळात वास्तुकला, शिल्पकळा व मूर्तिकलेचा विकास झाला. याशिवाय चित्रकलेचाही विकास झाला. अखंड खडक खोदून मूर्ती बनविण्याची कला पल्लवानीच आणली. वराहमंदिरातील दशावतार लक्ष्मी, सूर्य, दुर्गा यांच्या मूर्ती कोरलेल्या आहेत. बुद्धांची गुहामंदिर, द्राविड ही त्यांनी उभारली आहेत. महाबलीपुरम येथील नगरात अनेक मंदिरे बांधली आहेत. या काळात कांचीचे कैलासनाथाचे मंदिर, विख्यात आहे. मंदिर वास्तुकलेबरोबर शिल्प व मूर्तिकलेचाही विकास मोठ्या प्रमाणात झाला. याशिवाय शिक्षण साहित्य, कला इ. क्षेत्रातील प्रगतीमुळे या काळाला वैभवाचा कालखंड मानले जाते.

सारांश

इ.स. ६ वे शतक ते इ.स. १२ व्या शतकापर्यंत भारतात मोठ्या प्रमाणात राजकीय परिवर्तन पडून आले. गुप्तसाम्राज्याच्या हासानंतर उत्तरभारतात लहान लहान राज्ये आणि दक्षिण भारतात स्वतंत्र राज्ये जन्माला आली. गुप्तांच्या नंतर एका महान सत्ताधिशाने राज्य केले तो म्हणजे हर्षवर्धन भारताच्या इतिहासातील श्रेष्ठ राजांच्या मालिकेत हर्षवर्धनाचा उल्लेख केला जातो. याची माहिती चीनीप्रवासी ह्यूएनत्संगच्या प्रवासवर्णनात पहावयास मिळते. ह्यूएनत्संगचे स्थान आजही भारतीय इतिहासात आणि चीनमध्येही महत्वाचे मानले जाते. उत्तरेत हर्षवर्धनाच्या सत्तेवेळी दक्षिणभारतातही जी राज्ये उदयास आली. त्यामागे बदामीचे चालुक्य आणि त्यानंतरची महत्वाची सत्ता म्हणजे पल्लवांची एकूणच गुप्तोत्तर कालखंडातील भारताच्या सामाजिक, धार्मिक, आर्थिक, सांस्कृतिक विकासामध्ये या राजांनी भर घातली कल्याणकारी राज्याची भूमिका सत्यात आणली.